

IT ja eetika

Kaido Kikkas
2023/2024

Kaido Kikkas 2023. Käesoleva dokumendi paljundamine, edasiandmine ja/või muutmine on sätestatud ühega järgnevatest litsentsidest kasutaja valikul:

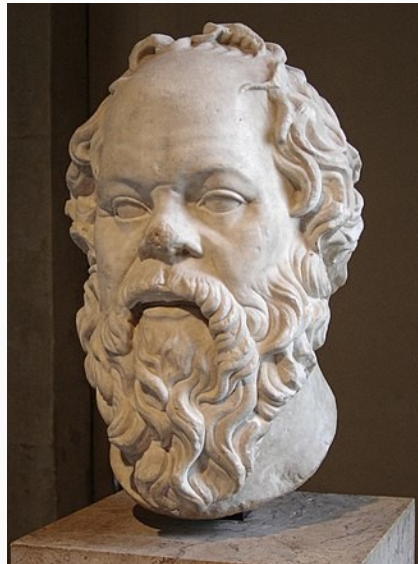
- * GNU Vaba Dokumentatsiooni Litsentsi versioon 1.2 või uuem**
- * Creative Commonsi Autorile viitamine + Jagamine samadel tingimustel 3.0 Eesti litsents (CC BY-SA) või uuem**

Mis ja miks

- Eetika klassikaline määratlus: normide ja reeglite kogum, mis reguleerib üksikisiku käitumist teiste suhtes
- Tehnoloogiline areng ei ole mõjutanud eetika põhialuseid, küll aga on lisandunud uusi aspekte ja vaatenurki, mida varasem tehnoloogia ei eeldanud
- Uued kommunikatsioonikanalid (ja ka mõned laiemad ühiskondlikud muutused) on tekitanud ka vajaduse täiendavate eetiliste normatiivide järele

Tean, ei tea: kujutletavad küsimused Sokratesele

- “Aa, asi on selles, et...”:
 - “kas seadusi tuleb täita?”
 - “kas varastamine on õige?”
 - “kas vana inimest tuleb austada?”

- “ ... Ma ei tea, mis see on”:
 - “kas spämmimine on halb?”
 - “kas Facebookis võib valetada?”
 - “kas ma võin kolleegi arvutist tema e-kirju lugeda?”
 - “kuidas vältida Suurt Venda?”

Torm veeklaasis?

- Äkki polegi siin midagi targutada?
- Aga
 - Nagu juba mitme teema juures mainitud: panused on kõrgemad
 - Tehnoloogilise arengu taustal paistavad inimsuhted sageli teravamini silma
 - Internet kui kommunikatsioonikanal eeldab toimimiseks teatavat "kriitilist eetikamassi"
 - Maakera muutub väiksemaks!

Tehnoeetika

- Mõiste esmakasutus (Mario Bunge 1977):

*“The technologist must be held **not only technically** but also **morally responsible** for whatever he **designs or executes**: not only should his artifacts be optimally efficient but, far from being harmful, they should be beneficial, and not only in the short run but also in the long term.”*

- Üks võimalikke määratlusi (Rocci Lupicini 2010): interdistsiplinaarne teadusharu, mis toetub eri valdkondade (info- ja tehnikateadused, sotsiaalteadused, filosoofia) meetodeile ja teooriatele ning uurib tehnoloogiliste süsteemide eetilist mõõdet

*“Technoethics (TE) is concerned with all **social and ethical aspects** of the design, development, utilization, management, and evaluation of science and technology in society. As an interdisciplinary field, it utilizes **theories and methods from multiple knowledge domains** to provide insights on ethical dimensions of technological systems and practices for advancing a technological society.”*

Mõned mõisted

- **Eetika** - (kr *ēthikē* < *ēthikos* eetiline) • 1. filosoofia valdkond, mis uurib moraali, kõlblusõpetus; 2. kõlblusnormide kogum, mis piiristab ühiskonna liikmete käitumist
- **Poliitika** - (kr *politikē* linna- v riigijuhtimiskunst < *polis* linn, riik)
 - kindlatest põhimõtetest lähtuv kavakindel tegutsemine, et mõjutada ja korraldada riigiasju, riikidevahelisi suhteid või ühiskonnaelu; sageli kasutatakse parteide tegutsemisprintsiipide ja tegevuse kohta.
- **Tehnoloogia** - (< tehno- + -loogia) • tootmismenetluste kogum; tootmismenetlusi käsitlev tehnikaharu

Näiteid valdkondadest tänapäeval

- Ligipääsu reguleerimine tehnoloogiale
- Töö- ja puhkeaja tasakaal
- Töökiusamine ja diskrimineerimine
- Vastutus õnnetuse või väärkasutuse korral
- Tehnoloogia õigusküsimused (N: autoriõigus)
- Tehnoloogia ja privaatsus (sh „Suur Vend“ *contra* isikuvabadused)
- Tehnoloogilised ohud (sh keskkonnale, inimkonnale ja üksikisikule)
- Inimese „täiustamine“ (transhumanism)
- Üleautomatiseerimine
- Otsustamine (masin *contra* inimene)
- Tehnoloogia läbipaistvus
- Tehisintellekti küsimused (sh isepaljunev tehnoloogia)

Erinevaid eetilisi lähenemisi

- Michael J. Quinn, *Ethics for the Information Age*:
 - **subjektiivne e. moraalirelativism** – igaühel oma õige/vale
 - **kultuurirelativism** – õige/vale paigas konkreetse ühiskonna jaoks, aga erinevad ajas ja ruumis
 - **“jumaliku käsu” teooria** – õige/vale on paika pandud kõrgemalt poolt ja kirja pandud pühakirja(desse)
 - **eetiline egoism** – isiklik pikaajaline kasu on ainus mõõdupuu (Ayn Rand), inimsuhted on vahetuskaup, aitamine peab olema kasulik

- **Kantiaanlus** (I. Kant) – üleüldise eetikakoodeksi taotlus. Variandid:
 - autonoomia printsiip - tegutse nii, et kohtled iga ratsionaalse olendi tahet kui universaalse seaduse andjat
 - eesmärkide printsiip - tegutse nii, et sa kohtleksid iseend ning teisi inimesi mitte ainult vahendina, vaid ühtlasi ka kui eesmärki
- **Otsene** ehk **teoutilitarism** (J. Bentham, J. S. Mills) – “maksimaalse õnne” teooria, õige/vale määrab summaarne kasulikkus. NB! Selle järgi loeb teo tulemus, mitte motiiv!
- **Kaudne** ehk **reegliutilitarism** (J.S. Mills) – õige on tegu, mis vastab reeglitele, õige reegel aga see, mis toob suurima summaarse kasu

- **Ühiskondliku leppe teooria** (Th. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau) – tuleb sõnastada sellised reeglid, mis tunduvad arukad kõigile, siis järgitakse neid vabatahtlikult. N: õigel pool teed sõitmine
- John Rawlsi **õigluse teooria**:
 - Igaühel on piisav hulk õigusi ja vabadusi, aga ta peab neid austama ka teiste juures (“rusikas ja nina”)
 - Ebavõrdsus peab alluma kahele tingimusele:
 - Kõigil peab olema võrdne võimalus parema positsiooni omandamiseks (haridus, töökogemus)
 - Erisusi tuleb püüda vähendada, toetades nõrgemaid

Vahemärkus: ühest loosungist

- Prantsuse revolutsiooni kuulus loosung „Vabadus, võrdsus, vendlus” on *loogiliselt võttes absurdne*:
 - **Vabadus**: maksimaalne võimalus end realiseerida => edu sõltub ka eeldustest => osa jõuab teistest kaugemale
 - **Võrdsus**: edukamatel ja võimekamatel puudub motivatsioon (või tekib lagi ette)
- Võrdsed võimalused *contra* võrdne jõukus/vaesus
- Lisaks võib **vendlus** minna vastuollu mõlemaga!
- IT/infoühiskond võimendab vastuolu veelgi

Kübereetika: eri vaatenurgad

- Herman Tavani, *Ethics and Technology*:
 - “kübereetika” on laiem kui “arvuti/internetieetika” (inimfaktor!)
 - eri valdkonnad rõhutavad eri aspekte
- Näiteks:
 - IT: otseselt tehnoloogia kasutuselevõttust tulenevad (töökohtade kadu)
 - Filosoofia: “suurema pildi” taotlus (kas inimesed jäävad netis lolliks?)
 - Sotsiaalteadused: mõju eri ühiskonnagruppidele (miks nii vähe naisi?)
 - Infoteadused: kultuurikiht, sõnavabadus jne (kuidas säilitada FB sisu?)

Arengufaasid H. Tavani järgi

- **1950./60. aastad: 1. faas** – ühendamata suurarvutid, esimesed katsetused tehisintellektiga ja esimesed eetilised küsimused (kas masin mõtleb? Kui jah, siis kes on inimene?)
- **1970./80. aastad: 2. faas** – äritegevus, esimesed võrgud; küsimused kiiksuga ärimudelitest, privaatsusest ja arvutiga sigatsemisest (algul süütumalt, hiljem hullemini)
- **Alates 1990: 3. faas** – veebiajastu; sõnavabadus, anonüümsus, usaldus, avalik *contra* privaatne info ...
- **Lähitulevik: 4. faas** – tehnoloogiate koondumine, lausandmetöötlus, arukad objektid ja ümbrus, nanoarvutid...

Valdkondlikud lähenemised

- **Kutse-eetika** (eeskätt tehnika- ja infoteadused): professionaalsus, riskide maandamine, ohutus ja töökindlus, erialane vastutus, käitumiskoodeksid...
- **Filosoofiline eetika** (filosoofia ja juura): privaatsus, anonüümsus, autoriõigused, sõnavabadus...
- **Kirjeldav eetika** (sotsiaalteadused): tehnoloogia mõju ühiskonna eri gruppidele (sugu, vanus, rahvus...) ja institutsioonidele (riik, haridus, kultuur...)

Normatiivsus

- Eetika võib olla
 - **Kirjeldav** – toimuvat kirjeldatakse, kuid ei hinnata
 - **Normatiivne** – antakse selge eetiline hinnang (õige/vale)
- Vahel võib sõltuda ka tehnoloogia mõistetavusest:
 - Läbipaistev – kasutajad mõistavad nii toimemehhanismi kui kaasnevaid eetilisi küsimusi
 - Tehnoloogiliselt läbipaistev, eetiliselt läbipaistmatu
 - Täiesti läbipaistmatu – juhtub uute asjadega (nutistu, tehisintellekt)

Kübereetika põhilised probleemvaldkonnad

- Autoriõigused (ja juura laiemalt)
- Privaatsus
- Sõnavabadus, tsensuur ja Suur Vend
- Andmeturve, küberkuritegevus, kübersõda
- Digitaalne lõhe ja lausandmetöötlus (*ubicomp*)
- Kommunikatsioon ja meedia
- Kultuuride kokkupõrge (sh kübermaailmas)
- Tehisintellekt *contra* inimkond

Meenutuseks: Pekka Himanen

- **Protestantlik eetika:**

- Raha
- Töö
- Paindlikkus
- Sihikindlus
- Vastutus
- Optimaalsus
- Stabiilsus

- **Häkkerieetika:**

- Kirg
- Vabadus
- Häkkerlik tööeetika
- Häkkerlik rahaeetika
- Häkkerlik võrgueetika
- Hoolimine
- Loovus

Kas klaas on pooleldi tühi või pooleldi täis?

- Ungarlane Attila Krajci sõnastas 2000. aastal rea internetiohte, millele aga kõigile võib leida positiivse vaate:
 - **Usaldatavus:** “sa ei tea iial, kes teisel pool on”, AGA “sa saad suhelda valge lehena, ilma varasema taagata”
 - **Autentsus:** “netis leiduv ei pruugi olla usaldusväärne”, AGA “sa saad lähtuda infost, mitte välisest autoriteedist”
 - **Reaalsuskadu:** “liiga kaua netis istudes kaob reaalsustaju”, AGA “vahel aitab just kübermaailm inimesel avaneda”

- **Võõrandumine:** “netisõitlased võõrduvad teistest inimestest”, AGA “vahel on see põgenemistee”
- **Identiteedikadu:** “sa võid olla kes iganes, kuni sa ise enam ei tea, kes sa oled”, AGA “sa võid mängida keda iganes ja jääda iseendaks”
- **Agressioon:** “arvutimängud muudavad vägivaldseks”, AGA “mängud võivad õpetada väga erinevaid asju”
- **Äärmused:** “netis on porr, pedofiilid ja ajupesijad”, AGA “vahel peab valet nägema, et tõde ära tunda”

- **Vaesestuv suhtlus:** “Internet ei võimalda kogu suhtlusspektri kasutamist”, AGA “Internetisuhtlus lisab uusi suhtlusvõimalusi, ka näiliselt teatud kanaleid ära lõigates”
- **Infoudu:** “inimene eksib tohutusse infomassi ära”, AGA “tekivad täiesti uued võimalused infouputusest vajaliku leidmiseks”
- Otseselt ei saa öelda, et ühel on õigus ja teisel mitte!

Demokraatia või diktatuur (Pinter 2008 põhjal)

- “Küber-Ateena”
 - Tehnofiilid
 - Digitaalne agora
 - Otsedemokraatia
 - E-valimised
 - Vaba ühiskond
- “Küber-1984”
 - Tehnofoobid
 - Jälgimisühiskond
 - Suur Vend
 - E-diktatuur
 - Maatriks?
- Võib-olla natuke lihtsustatud käsitlus

Kesktee otsingud: tehnorealism

- 1998. aastal avaldatud manifest (<https://www.technorealism.org/>)
- Mitmed head tähelepanekud, mõni asi algusest peale üsna vaieldav, pärineb sotsiaalmeedia-eelsest ajastust
- Tegelikult oleks sellist tasakaalustavat liikumist tänapäeva veelgi enam vaja

Eetikakoodeksid

- Kas see ei ole lihtsalt mõttetu paberimäärimine?
- Sarnane asi sisekorraeeskirjade, turvareeglistike jms dokumentidega:
 - Kirjapanemine eeldab läbimõtlemist
 - Kirjalik asi on paremini “silme ees”
 - Võib aidata leida sobivaid inimesi (kes siis täidavad seda ühiskondliku leppe teooria järgi vabast tahtest - ja mittesobivad inimesed saavad kiiremini aru, et on tulnud valesse kohta)
 - Globaalse ettevõtte puhul aitab leida samasuguste arusaamadega koostööpartnereid (mõnel pool maailmas saadakse ärist üsna teistmoodi aru)

Teema kokkuvõtteks

- Eetiline baas on tehnoloogias sama kui mujal
- Rida uusi küsimusi (mida Sokrates vastata ei oska)
- Valikud võivad mõjutada oluliselt teisi valdkondi
- Tasub sõnastada mingis vormis eetikakoodeks

Edasilugemiseks

- Steven Northcutt, S. IT Ethics Handbook
- Tavani, H. Ethics and Technology
- Quinn, M.J. Ethics for the Information Age
- Pinter, R. (ed), Information Society
- Himanen, P. Hacker Ethic
- Christensen, S. H., Meganck, M., Delahousse, B. (eds) Philosophy in Engineering
- Luppicini, R. Technoethics and the Evolving Knowledge Society: Ethical Issues in Technological Design, Research, Development, and Innovation
- Vallor, S. Technology and the Virtues: A Philosophical Guide to a Future Worth Wanting
- ...

Loengud läbi

Toredat jõuluaega ja vahvat aastavahetust!